

Anca Mihaela Sapovici

SOARTA ÎMPRUMUTURILOR LEXICALE DIN GREACĂ
ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ:
CAZUL CUVINTELOR EXPRESIVE* (I)

Ne-am propus să abordăm aici problema împrumuturilor din limba greacă, care au suferit o depreciere stilistică sub efectul unor factori de natură extralingvistică. Este un prim pas al unui demers care vizează alcătuirea unui studiu monografic asupra cuvintelor românești împrumutate din limba greacă în ultima dintre cele trei perioade ale schimburilor lingvistice dintre cele două limbi. Articolul de față cuprinde o introducere teoretică, privitoare la fenomenul împrumuturilor din greacă ce au primit de-a lungul vremii conotații stilistice și un corpus lexical, explicat și contextualizat, în măsura în care acest lucru a fost posibil. Am urmărit cuvintele în diacronie, insistând asupra evoluției lor stilistice, am avut în vedere aspectul pragmatic al situației lor în româna actuală, abordând fenomenul lingvistic din perspectiva sociologiei limbajului.

Am încercat, de asemenea, să analizăm problema transferului cultural și lexical dinspre limba greacă către limba română într-o manieră obiectivă, conformându-ne tendinței mai noi de abordare a acestui „lung secol al XVIII-lea”¹ românesc cu argumente exacte, fără prejudecăți de concepție și fără dorința de a stigmatiza sau de a eticheta în vreun fel personalități, evenimente, fenomene, realități istorice.

Vom face, pentru început, o serie de precizări în legătură cu unele dintre conceptele pe care le-am vehiculat în acest studiu, precum „fanarism”, „turcism”, „perioada fanariotă și prefanariotă”.

1. **Fanarismele** sunt cuvinte împrumutate din neogreacă în perioada prefanariotă și fanariotă. Ele corespund unei perioade de aproape patru secole, începând cu epoca românei vechi, până către cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când influența limbii și culturii grecești începe să fie eclipsată de cea

* Acest articol a făcut obiectul unei comunicări susținute în cadrul Conferințelor Academiei Române, Ciclul „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor”, 25 iunie 2015.

¹ Sintagmă aparținând istoricului britanic F. O’Gorman, *The Long Eighteenth Century, British Political and Social History (1688–1832)*, Londra, New York, Sydney, Auckland, 1997, citată de Lia Brad Chisacof în *Româna în secolul fanariot*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012 (în continuare, Chisacof 2012).

franceză. Prin epoca românei vechi înțelegem perioada cuprinsă între începutul veacului al XVI-lea, când apar primele texte românești, și anul 1780, când se încheie primul proces de unificare a românei literare².

2. Avem, prin urmare, în vedere nu numai **perioada fanariotă** propriu-zisă, care începe odată cu instalarea pe tronurile țărilor române a domnitorilor provenind din mediul constantinopolitan fanariot (1711, în Moldova, 1716, în Țara Românească) și se termină odată cu revoluția de la 1821, ci și perioadele care au precedat-o și au urmat-o. Perioada precedentă, de aproape un veac, de la începutul secolului al XVII, până la instalarea lui Nicolae Mavrocordat pe tronul Moldovei și apoi pe cel al Țării Românești, a fost numită, în deceniile din urmă, **epoca pefanariotă**. Termenul „pefanariot” a fost lansat de Eugen Stănescu, în comunicarea *Pré-phanariotes et phanariotes dans la vision de la société roumaine des XVIIe – XVIIIe siècles*, susținută în cadrul simpozionului desfășurat la Salonic în octombrie 1970, ce a avut drept temă epoca fanariotă și țările române. O contribuție importantă la actualizarea și argumentarea acestui termen a avut studiul lui Constantin Rezachevici din *Istoria românilor*, volumul V, dedicat secolului al XVII³.

În ceea ce privește epoca imediat următoare căderii regimului fanariot, ea nu a însemnat sfârșitul *de facto* al influenței limbii și culturii elene asupra spațiului românesc. Neogreaca a continuat să aibă o pondere importantă până către sfârșitul veacului al XIX-lea.

3. **Turcismele** sunt împrumuturi ce au pătruns, din turcă, în limba română, în vremea secolelor de dominație otomană din sud-estul Europei și din țările române. După cum sublinia Kostas Kazazis: „Turkish linguistic elements constitute a common denominator (not the only one to be sure) for the spoken form of all the Balkan languages. Turkish further reinforced the Balkan linguistic union (*Sprachbund*) in certain respects such as vocabulary and ‘phraseology’ [...]”⁴. Țările române constituie, însă, un capitol aparte în istoria Balcanilor, în ce privește influența exercitată de limba turcă prin intermediul administrației, comerțului, diverselor forme ale vieții materiale. În Țara Românească și Moldova, limba turcă a fost concurată de limba

² I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 425–430.

³ C. Rezachevici, în *Istoria românilor*, vol. V, ed. I, Virgil Cândea, Constantin Rezachevici, București, 2003, p. 523-524, cf. Constantin Rezachevici „Pefanariotismul. Raportul dintre grecii «împământeniți» și cei «țarigrădeni»”, *Studii bizantine*, 2012, nr. 3, p. 27–41 (în continuare, Rezachevici 2012).

⁴ Kostas Kazazis, „The Status of Turkisms in Present-day Balkan Languages”, în H. Birnbaum, S. Vryonis (ed.), *Aspects of the Balkans*, The Hague, Mouton Publishers, 1972, p. 89, cf. Victor A. Friedman, *From Orientalism to Democracy and back again. Turkish in the Balkans and in Balkan Languages*, în vol. Raymond Detrez, Pieter Plas (ed.), *Developing Cultural Identity in the Balkans. Convergence vs. Divergence*, Brussels, Presses Interuniversitaires Européennes-Peter Lang [Multiple Europes 34], 2005, p. 25 (în continuare, Friedman 2005).

greacă, pe întreg parcursul perioadei stăpânirii turcești. De aceea, turcismele își împart statutul cu ceea ce am numit și descris mai sus drept fanariotisme. Este adevărat că această observație nu se aplică exclusiv spațiului românesc extracarpatic. Fanariotismele și turcismele se confundă de multe ori în conștiința subiecților vorbitori, multe dintre acestea primind conotații stilistice începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, ca urmare a unui proces pe care-l vom analiza mai departe.

1. ÎMPRUMUTURILE DIN GREACĂ ÎN PERIOADA PREFANARIOTĂ ȘI FANARIOTĂ

Este îndeobște cunoscut faptul că împrumuturile din limba greacă au cunoscut trei mari faze istorice. Primul moment este reprezentat de împrumuturile din greaca veche, pe care limba română le-a moștenit prin intermediul latinei. Cea de-a doua fază privește împrumuturile din greaca medie sau bizantină. Marea majoritate a elementelor lexicale de origine grecească din limba română actuală provin, însă, din neogreacă, datorându-se influenței exercitate asupra culturii și limbii românești prin prezența masivă a elementului etnic grecesc în Țara Românească și Moldova, în vremea domniilor fanariote precum și în epoca prefanariotă.

Transferurile lexicale de la greacă la română, din perioada prefanariotă și fanariotă, sunt consecința bilingvismului⁵ și multiculturalismului grecilor stabiliți în țările române în acea perioadă. Mulți dintre ei au fost personalități marcante, „cu o cultură rafinată poliglotă, formată în cercurile patriarhiei și universității constantinopolitane”⁶, și în „universități din Apus, mai ales Italia (Roma, Padova, Bologna)”⁷, care au favorizat transferul cultural către țara de adopție. Nu avem în vedere numai oameni politici precum stolnicul Cantacuzino, Radu Mihnea, Alexandru Iliăș, ci și oameni ai Bisericii, precum Luca al Buzăului și Matei al Mirelor, egumenul Mănăstirii Dealu (dacă ne referim la perioada prefanariotă) și Al. Ipsilanti, Ienăchiță Văcărescu, Grigore II Ghica, Constantin Mavrocordat, care și-a exersat și talentul scriitoricesc, Mihail Fotino și fiul său, Theodoros Fotino etc.

Limba greacă a fost vreme îndelungată o limbă de prestigiu pentru spațiul balcanic și în mod particular pentru cel românesc. Nu este mai puțin adevărat faptul că în perioada anterioară secolului al XVII-lea, influența grecească a fost mijlocită de cultura popoarelor slave⁸. Poziția privilegiată a limbii și culturii grecești a fost

⁵ Chisacof 2012, p. 63.

⁶ C. Bălăceanu Stolnici, „Fanarioti, demnitari otomani, elite grecești și domnitori români”, *Studii bizantine*, 2012, nr. 3, p. 24.

⁷ *Ibidem*.

⁸ V. mai ales G. Murnu, *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română*, București, Göbl, 1894 și H. Mihăescu, *Influența greacă asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966.

mijlocită de traduceri din greacă, în prima fază mai ales ale textelor biblice (*Noul Testament* de la Bălgrad, din 1648, *Biblia de la București*, din 1688) și de drept canonic (*Pravila* lui Eustratie Logofătul, din 1632), apoi și în texte juridice (*Pravilele* din 1646 și 1652) sau moralizatoare (*Floarea darurilor*⁹, *Învățăături preste toate zilele*¹⁰). Deși traduceri de texte religioase sunt preponderente în secolul al XVI-lea, lexicul nu se limitează nici în această perioadă la aspecte ale cultului și ale vieții ecleziastice, în general, ci se referă și la „*realia* din alte domenii ale culturii”¹¹. Împrumuturile din neogreacă devin din ce în ce mai numeroase începând cu prima parte a veacului al XVII-lea, „grație interesului pentru scrieri istorice și juridico-administrative, și se diversifică începând cu ultimele decenii ale aceluiași secol, în așa fel încât, la începutul domniilor fanariote, ele dețineau o poziție aparte în cadrul limbii”¹².

Începând din secolul al XVII-lea transferul dintre cele două limbi se face nemijlocit, prin prezența tot mai masivă a grecilor în țările române. Densitatea rețelelor sociale create în urma acestui aflax al elementului grec a constituit, începând cu această epocă, un factor important în difuziunea limbii grecești în mediul românesc. Primul mare val de greci vine în Țara Românească în 1611, odată cu Radu Mihnea (care a domnit fără întrerupere în cele două țări române extracarpatice până în 1626: Țara Românească: 1601–1602; 1611; 1611–1616; 1620–1623; Moldova: 1616–1619; 1623–1626)¹³, în vremea căruia, cinci dintre cei nouă membri ai Sfatului domnesc erau greci¹⁴. La fel de adevărat este că în istoriografia mai nouă se face o distincție între grecii venetici și cei naturalizați și că mulți dintre constantinopolitani ajunși în principate s-au căsătorit cu doamne din nobilimea română, unii dintre aceștia ajungând să facă parte dintre boierii principali ai Divanului: Cârstea, mare vornic, Trufanda, fondatorul familiei boierești Pârscoveanu, Ghinea Tzukalas¹⁵, Ghețea din Nicopole, Iordache Ruset, Batiște Veveli, Panaiotache Morona¹⁶ etc. Și cronicarii vremii distingeau între „răul neam al grecilor”, adică țărigrădenii neîmpământeniți, „elemente levantine și chiar românești protejate de Poartă”¹⁷, numiți de *Letopisețul*

⁹ Ediția de la Snagov, din 1700.

¹⁰ Câmpulug, 1642. Ediție îngrijită de W. van Eeden, Amsterdam, 1985.

¹¹ Emanuela Timotin, „Influența neogreacă asupra lexicului românei vechi. Probleme metodologice”, în Acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov (ed.), *Lucrările celui de-al cincilea simpozion internațional de lingvistică*, București, 27–28 septembrie 2013, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, p. 403 (în continuare, Timotin 2013).

¹² Timotin 2013, p. 407.

¹³ Rezachevici 2012, p. 29.

¹⁴ Ion Ionașcu, „Le degré de l'influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays”, în *Symposium. L'époque phanariote*, 21–25 Octombrie 1970, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, p. 217 (în continuare, Ionașcu, *Symposium*).

¹⁵ Rezachevici 2012, p. 34.

¹⁶ Ionașcu, *Symposium*.

¹⁷ Rezachevici 2012, p. 38.

Cantacuzinesc, „răii vrăjmași greci”, „grecii cei răi, țarigrădeni”¹⁸ și grecii naturalizați, asimilați mediului socio-politic românesc.

Transferul lexical a avut ca punct de plecare, în perioada pe care o avem în vedere, cercurile sociale înalte, curtea domnului și boierii, chiar dacă o influență importantă în difuziunea împrumuturilor din greacă au avut-o și clerul și comercianții greci. Reflex al unei serii de imitații ce caracterizează epoca fanariotă, când domnii încercau să imite luxul oriental al curții constantinopolitane iar boierii români, la rândul lor, încercau să-și modeleze manierele după acele ale domnului¹⁹, infiltrarea limbii grecești în mediul lingvistic românesc a fost un proces de durată. Dacă la începutul venirii grecilor în țările române, localnicii și-au manifestat în mai multe rânduri opoziția față de acest fenomen social, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, literații aveau tendința de a greciza chiar și împrumuturile din franceză. Ion Ghica amintește, astfel, cazul verbului *poursuivre*, încadrat la conjugarea a IV-a, printre verbele de origine grecească, cu forma *poursuivarisî*²⁰.

Neogreaca a fost adoptată benevol de boieri, în marea lor majoritate pământeni, dar care utilizau această limbă străină ca pe o confirmare și încercare de conservare a statutului social privilegiat, dar și de delimitare în raport cu burghezia în ascensiune²¹.

Majoritatea cuvintelor pe care le avem în vedere au fost introduse în limba română prin intermediul conversației²². Această observație este susținută și de următoarea constatare: multe dintre cuvinte provin din aoristul verbelor și nu din forma de prezent, ceea ce ne întărește convingerea că ele au fost preluate de vorbitorii nativi de limbă română din greaca vorbită și nu din cea cultă. Prin urmare, multe dintre cuvintele împrumutate din greacă, păstrate în vocabularul limbii române actuale, se datorează limbii vorbite și nu celei literare.

2. CUVINTELE EXPRESIVE DE ORIGINE (NEO)GREACĂ

Multe dintre cuvintele împrumutate din greacă fac parte, astăzi, din categoria cuvintelor expresive, suferind o modificare semantică semnificativă, sub efectul unor factori de natură extralingvistică, așa cum s-a întâmplat și în cazul turcismelor (cu care fanariotismele sunt, de altfel, de multe ori asimilate) în toate limbile balcanice²³.

¹⁸ *Istoria Țării Românești, 1290–1690: Letopiseșul Cantacuzinesc*, întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, Editura Academiei RPR, 1960, p. 91, 105, cf. Rezachevici 2012, p. 38.

¹⁹ Ladislav Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 45 (în continuare, Gáldi 1939).

²⁰ Ion Ghica, *Opere*, vol. I, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar, bibliografie de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură [Scriitori români], 1967 (în continuare, Ghica I).

²¹ Fl. Constantiniu, „Când începe epoca fanariotă”, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XI, București, 1992, p. 173, citat în Chisacof 2012, p. 63.

²² Gáldi 1939; Kostas Kazazis, *The Stylistic Status of the Modern Greek Lexical Elements in Rumanian*, *Zeitschrift für Balkanologie*, XII, 1976, p. 44 (în continuare, Kazazis 1976).

²³ Kazazis 1976, p. 43.

Din această categorie fac parte cuvintele argotice, familiare sau populare, toate fiind „produsul afectului și fanteziei”²⁴, pe care „conștiința subiectelor vorbitoare nu le distinge unele de altele, ci le pune pe același plan și le tratează absolut la fel pe toate”²⁵. După cum remarcă Al. Graur, înțelesul cuvintelor expresive este „cu totul diferit de cel original”²⁶, lingvistul român explicând acest fenomen prin impresia vie pe care o produc asupra vorbitorilor cuvintele străine, care, influențați de „fasonul străin al cuvintelor”, nu dau înțelesului o importanță deosebită²⁷. Observația este susținută și de I. Iordan, care-i adaugă o explicație de ordin istoric, observând că „originea străină a unui termen poate evoca o anumită atmosferă spirituală caracteristică pentru o epocă din viața poporului nostru sau pentru o categorie socială, care, în ipoteza dispariției din limba comună a termenului respectiv, continuă să-l păstreze și să-l utilizeze”²⁸.

Cuvinte precum *ahtiat*, *catadicsi*, *fandaxie*, *fandosi*, *ghiftui*, *ifos*, *iotă*, *ison*, *istericale*, *lefter*, *liman*, *magherniță*, *nevricale*, *pricopsi*, *sastisi*, *schimonosi*, *sclifosi*, *sclivisi*, *simandicos*, *tacticos*, *ticsit*, *tagmă*, *tărăboi*, *tembel* fac, astăzi, parte din registrul familiar, fără ca transgresiunea granițelor acestei categorii stilistice să le fie interzisă. Unele dintre acestea, precum *fandosi*, *ifos*, *schimonosi*, *simandicos*, *tacticos*, *tărăboi*, se asociază ușor registrului ludic, fiind, de aceea, preferate de literatura pentru copii: „Ieri am avut o vizită simandicoasă:/A trecut pe la mine o broască țestoasă”²⁹. Un fenomen demn de remarcat este preferința pentru utilizarea cuvintelor expresive de origine greacă în traduceri românești din literatura universală pentru copii, incluzând aici nu numai traduceri contemporane, ci și pe cele din perioada comunistă. Sigur, explicația este de natură sociolingvistică și stă nu numai în forța expresivă a fanariotismelor și în general a împrumuturilor din neogreacă, ci și în tendința către expresivitate a acestui tip de literatură, care are drept public țintă cititori nevărstnici. Tot în literatură, de data aceasta în povești, vom întâlni o tendință spre utilizarea împrumuturilor lexicale de origine greacă, explicabilă prin tendința arhaizantă a acestui tip de texte populare, dar și prin caracterul lor popular, deci necult.

Alți termeni s-au fixat într-o zonă obscură a vocabularului actual, fiind resimții de vorbitorii de astăzi de limbă română drept argotici. În această categorie intră o serie de cuvinte precum *aschimodie*, *doxă*, *lefter*, *marghioală*, *matracucă*, *ofticos*, *paranghelie*, *schepsis*, *șustă*, *țață*, unele dintre ele situându-se într-un spațiu de graniță, câteodată preferate de limbajul familiar, de multe ori, confiscate de argou.

²⁴ Iordan Iorgu, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975, p. 311 (în continuare, Iordan 1975).

²⁵ Iordan 1975, p. 311.

²⁶ Graur Al., *Alte etimologii românești*, București, Editura Academiei R.P.R., 1975, p. 18 (în continuare, Graur 1975).

²⁷ Graur 1975, p. 19.

²⁸ Iordan 1975, p. 311.

²⁹ *O vizită*, în Ana Blandiana, *Întoarcerea lui Arpagic*, Humanitas, 2008, p. 18

O categorie aparte e formată din grecisme fanariote, care și în limba de proveniență au (și) un statut stilistic particular³⁰. Putem cita aici cuvinte precum *ifos*, *mutră*, *poliloghie*, *tiflă*, *țață*.

La polul opus se situează cuvinte precum *iotă*, *matracucă*, *schepsis*, al căror statut stilistic special ar produce o vie impresie unui vorbitor nativ de limbă greacă. *Skepsis* (gr. σκέψις), de pildă, înseamnă în greacă gândire „aptitudinea de a compara și de face asocieri de idei; cugetare, concepție”³¹. În limba română actuală *schepsis* este folosit în locuțiuni adjectivale și adverbiale formate cu prepoziția „cu” și are sensul de lucru făcut „cu socoteală, cu chibzuință; cu un anumit scop, cu o anumită intenție (nemărturisită)”, fiind folosit exclusiv în registrul familiar³². Definiția din DEX nu acoperă, însă, realitatea utilizării acestui cuvânt de către vorbitorii contemporani de limbă română, după cum vom arăta în analiza mai detaliată a acestui lexem. *Matracucă* s-a păstrat în neogreaca contemporană numai în onomastică. În ce privește cuvântul *iotă*, dacă în română înseamnă „nimic; boabă, cirtă, ioc”³³, în limba greacă nu este decât numele sunetului „ι”, cea de-a zecea literă din alfabetul grecesc.

Istoria împrumuturilor lexicale din limba greacă a fost influențată de istoria relațiilor româno-elene, cuvintele fiind promovate, disprețuite sau renegate de-a lungul vremii în raport direct cu atitudinea vorbitorilor de limbă română față de elementul etnic grecesc. Împrumuturile din greacă pun în evidență fenomene ce au legătură cu planul socio-cultural al comunicării lingvistice, abordarea elementului alogen grec prin filtrul „sentimentelor de ură și nemulțumire”³⁴ având efect și în plan lingvistic.

Atitudinea vorbitorilor nativi de română a devenit, în timp, defavorabilă fondului lexical împrumutat din greacă în epoca fanariotă (dar nu numai), astfel că multe dintre cuvintele provenite din greacă au intrat în registrul familiar, primind conotații ironice sau argotice sau subscriindu-se cu totul registrului argotic. Această atitudine disprețuitoare față de fondul lexical de origine greacă nu vizează, însă, termeni ce privesc sfera funcțională a vieții materiale, foarte posibil legate de continuitatea relațiilor comerciale greco-române³⁵, cel mai probabil datorate utilizării lor frecvente de către grecii aflați în trecere sau stabiliți în țările române în perioada prefanariotă și fanariotă și mai ales nevoii de extindere a funcției referențiale a limbii³⁶: *caisă*, *castană*, *cutie*, *diamant*, *fasole*, *garoafă*, *lămâie*, *matostat*, *mărgăritar*, *mobilă*³⁷, *pandișpan*³⁸, *piper*, *plapumă*, *policandru*, *portocală*, *prosop*, *pungă*, *rodie*, *salată*, *stafidă*, *trandafir*, *zahăr* etc.

³⁰ Kazazis 1976, p. 46.

³¹ Τεγόπουλος-Φυτράκης, s.v. „σκέψη”.

³² DEX, s.v. „schepsis”.

³³ DA, s.v. „iotă”.

³⁴ Gálđi 1939, p. 26.

³⁵ Gálđi 1939, p. 66-67.

³⁶ Chisacof 2012, p. 61.

³⁷ Graur 1975, s.v. „mobilă” p. 63-64.

Eliminarea sau stigmatizarea fanariotismelor a fost favorizată de curentul naționalist care promova, printre altele, și o întoarcere la latinitate a limbii române, precum și orientarea generală a societății către Europa de Vest. Această tendință a avut drept urmare un influx semnificativ de neologisme franțuzești și italienești³⁹. Ideologia naționalistă și „instrumentalizarea negativă a fanarioților în procesul de construcție națională”⁴⁰ au jucat un rol decisiv în marginalizarea și stigmatizarea moștenirii fanariote, deci și a cuvintelor de origine greacă păstrate în limba română. Scrieri precum romanul *Ciocoii vechi și noi*, operele dramaturgice ale lui Alecsandri sau scrierile lui C. Negruzzi (pentru a aminti doar câteva dintre numele mai sonore) au avut o mare contribuție la subminarea prestigiului pe care limba greacă îl avea în țările române. La Filimon, portretul apăsător negativ al fanariotului, pe care-l zugrăvește în romanul său, este rezultatul unor „detalii de interpretare care nu sunt cerute de vreun scrupul istoric și care nu se explică nici printr-o necesitate organică a acțiunii literare și care, indiferente atât istoriei cât și clarității narațiunii, nu se află acolo decât pentru a influența imaginația cititorului și a pleda în mod perfid într-un sens antifanariot”⁴¹. Este și cazul scrierilor lui Negruzzi, care adaugă acestei *causerie* auctoriale specifice romanului lui Filimon, multă ironie și un dispreț declarat față de tot ceea ce are legătură, într-un fel sau altul, cu epoca fanariotă.

Nici Ion Ghica, în ciuda prezumției de obiectivitate și realism pe care și le alocă naratorul în scrisorile adresate lui Vasile Alecsandri, nu face excepție de la regulă. Întâlnim și în paginile sale observații depreciative fulgurante la adresa fanarioților: „Trebuie cu orice chip să scăpăm țara de necazurile ce au dat peste dânsa, să o cotorosim de lăcustele din Fanar, care nu se mai satură”⁴². Aceștia sunt asociați, de cele mai multe ori, ciocoilor, ca și în opera lui Filimon: „Tată-său, moșu-său, buni și străbuni, toți ciocoi zăcași și răi, slugi plecate a tuturor puternicilor și a tuturor fanarioților”⁴³ sau „adevărul adevărat este că unul cugeta să-și dezrobească țara de sub jugul musulmanilor și celălalt voia să o scape de fanarioți și de ciocoi”⁴⁴.

Multe dintre cuvintele de origine greacă intrate în limba română în perioada prefanariotă și fanariotă au avut o existență efemeră, nefiind veritabile împrumuturi, ci elemente străine, încorporate pentru o vreme în vocabularul limbii române⁴⁵. Mărci ale bilingvismului greco-român al claselor cultivate din epocă, cuvintele grecești rămâneau necunoscute mării părți a vorbitorilor nativi de limbă română. De aceea ele nu s-au impus ca veritabile împrumuturi, ci au rămas cazuri meteorice de schimbare de cod, cu o singură atestare scrisă cunoscută în prezent⁴⁶. Multe dintre

³⁸ Graur 1975, s.v. „pandișpan”, p. 67.

³⁹ Kazazis 1976, p. 43

⁴⁰ Chisacof 2012, p. 41.

⁴¹ Alexandru Ciorănescu, „Nicolas Filimon et le portrait litteraire du Phanariote”, în *Symposium*, p. 90.

⁴² Ghica I, p. 357.

⁴³ Ghica I, p. 164.

⁴⁴ Ghica I, p. 171.

⁴⁵ Gáldi 1939, p. 127.

⁴⁶ V. Chisacof 2012, p. 67–69.

ele sunt glose, în anumite cazuri demonstrații de virtuozitate din partea unui autor erudit: putem cita aici pe Cantemir⁴⁷, stolnicul Cantacuzino și logofătul Vlad Boțulescu de Mălăiești⁴⁸. Există, însă, și cazul lexemelor care s-au menținut în limba receptoare (română) până în zorii epocii moderne, pentru a dispărea, apoi, din uz pentru totdeauna. Avem în vedere verbe precum *catandisi*, *costisi*, *clironomisi*, *diortosi*, *epicalisi*, *paraponisi*, *proxenisi*, *pliroforisi*, *protimisi*, *siguripsi*, substantive precum *chiriarh*, *filotimie*, *hronic*, *perierghie*, *simfonie*.

O a treia situație se referă la cuvinte de origine greacă intrate în limba română în epoca fanariotă, cu o valoare referențială marcată, dar care s-au impus în uz printr-o „reconfirmare” și „revalidare” venite din sfera francofonă, în epoca renașterii naționale a țărilor române. E cazul unor cuvinte precum *analoghie*, *anarhie*, *apostasie*, *arhetip*, *categorie*, *dimocrație*, *eforie*, *epitrop*, *idolatrie*, *patriot*, *politică*, *teatru*, *teorie*. Această observație trebuie aplicată cu precauție, deoarece există cuvinte de origine grecească cu puține atestări în limba română, care nu trec, de obicei, de secolul al XVIII-lea, dar care au fost reintroduse, practic, în limba română prin intermediul limbii franceze: *anomalie*, *anost epigon*, *epistolă*, *ierarhie*, *ipocrisie*, *fantasmă*, *filantropie*, *monarhie*, în cazul cărora DA trimite, fără ezitare, la etimonul mai nou. După cum remarcă Al. Graur, însă, problema multora dintre aceste împrumuturi este dificil, dacă nu chiar imposibil de elucidat. Dificultatea constă în faptul că, pentru un număr mare de neologisme intrate în limba română în epoca veche, s-a propus o etimologie multiplă⁴⁹, greco-latină sau greco-franceză. În plus, în anumite cazuri, nu se poate stabili cu precizie dacă împrumutul a trecut direct din neogreacă în română sau prin intermediar, ca rezultat al contactelor lingvistice interbalcanice.

Mai mult, în limba greacă există cuvinte pe care greu le-ai crede de origine străină, dar care sunt formate după model occidental (engleză, franceză)⁵⁰. Este cazul unor cuvinte precum *αμύσφαιρα*, *φωτογραφία*, formate în Europa Occidentală, din elemente lexicale grecești, adoptate apoi în greacă cu ajustările morfologice necesare⁵¹.

⁴⁷ V. Chisacof 2012, p. 67.

⁴⁸ Pentru informații bio-bibliografice referitoare la logofătul Vlad Boțulescu de Mălăiești, v. O. Olar, „Logofătul de taină. Viața, aventurile și traduceri ale lui Vlad Boțulescu de Mălăiești”, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, vol I: *Viața lui Scanderbeg*, Ediție critică, introducere, studiu filologic și lingvistic, glosar și indice de Emanuela Timotin și Ovidiu Olar, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2013. Pentru glosele grecești v. Cristina-Ioana Dima, „Canonizarea în spațiul catolic – un spectacol filologic oferit de Vlad Boțulescu «iubitului cetitor»”, în *Dacoromania*. Serie nouă, XIX, 2014, nr. 1, p. 22–23, E. Timotin, „Manuscrisul 67 din Arhivele de stat din Veneția”, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, vol I: *Viața lui Scanderbeg*, ed. cit., p. 58–59 și E. Timotin, „Apprendre et expliquer. Les gloses dans une *Vie de Skanderbeg* traduite de l’italien au roumain au XVIIIe siècle”, în *Revue Roumaine de Linguistique*, 2013.

⁴⁹ În legătură cu etimologia multiplă, v. Graur 1963, p. 11–18, și Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, Editura Academiei RSR, 1987, p. 78–88.

⁵⁰ Robert Browning, *Medieval and Modern Greek*, Cambridge, 1983, p. 15 (în continuare, Browning 1983).

⁵¹ Browning 1983, p. 15.